

Augustin a jeho praktické rady k výchově a vyučování

Autor: Zuzana Svobodová

Abstract

Augustine and his practical advices on education and teaching. – Based on *De doctrina christiana*, Augustine is presented as a teacher, an educator of other educators and teachers, namely speakers in the Church in his time. The paper starts with the question of whether Augustine's distinction between enjoyment and utility and Augustine's principles of exegetical work and preaching can be inspirational for educators today. The text aims to show Augustine's conception of the education of fundamental values and thus present suggestions for educators.

Keywords: Augustine, education, teaching, aims and methods, clarity, wisdom, eloquence, truthfulness, pleasure, enjoyment

Klíčová slova: Augustin, výchova, učitelství, cíle a metody, srozumitelnost, moudrost, výmluvnost, pravdivost, potěšení, užívání

Uvedení

Augustinův významný spis *De doctrina christiana*, význačný mezi nemnoha základními spisy poskytujícími pohled na školskou vzdělanost pozdního středověku, není svým autorem doporučován jako příručka rétoriky. Naopak, autor sám jasně vyjádřil, jaké meze studium rétoriky má, pro koho je určeno a za jakých okolností má smysl mu věnovat úsilí. Čtyři knihy spisu *De doctrina christiana* jsou rozděleny na dvě nerovné části, přičemž první část, kterou tvoří první tři knihy, napsaná roku 397, se věnuje „způsobu, jak vyhledávat to, co je třeba objasnit“, druhá část, tvořená pouze čtvrtou knihou, napsaná z odstupem 29 let,¹ je věnována „způsobu, jak tato objasnění vyjádřit“.² Cílem tohoto textu je pomocí čtvrté knihy spisu *De doctrina christiana* ukázat Augustinovo pojetí výchovy k základním hodnotám, konkrétně k dobru, pravdě a kráse, a tím představit jeden z dodnes inspirativních aspektů Augustina myslitele, který byl v roce 1298 jmenován učitelem církve.

Výmluvnost

Cesta, jak získat výmluvnost, je podle Augustina zřejmá: Nikdo se nestal dobrým řečníkem, jestliže nečetl či neposlouchal „disputace či projevy výmluvných mužů“.³ Proto k získání výmluvnosti je zapotřebí zejména číst slova těch, kteří jsou výmluvní, nebo jejich slovům naslouchat.

¹ Dostupné z WWW: <<https://www.ccel.org/ccel/augustine/doctrine.ii.html>>; srov. *Retractations*, 2, 4.

² AUGUSTINUS, Aurelius. *Křesťanská vzdělanost. De doctrina christiana*. Praha: Vyšehrad, 2004, s. 171.

PL 34: <https://www.augustinus.it/latino/dottrina_cristiana/index2.htm>.

³ AUGUSTINUS, Aurelius. *Křesťanská vzdělanost*, s. 174.

Přestože obvykle se úkoly řečníka vyjadřovaly slovesy poučit, dojmout, pobavit (*docere, movere, delectare*),⁴ Augustin na začátku čtvrté knihy spisu *De doctrina christiana* klade jako přední úkol pro obhájce pravé víry a bojovníka proti bludu, vykladače a učitele Písma svatého konkrétnější slova: „vyučovat dobrému“⁵ („bona docere“⁶). S vyučováním dobrému je spojeno také odnaučování zlého, v latinském originále je toto spojení ještě těsnější, než v českém překladu: „bona docere et mala dedocere“,⁷ „...má jednak vyučovat dobrému, jednak odnaučovat zlému.“⁸

Teprve poté píše Augustin o vlivu či rozličném ovlivňování různých posluchačů i o rozmanitých způsobech, jak vlivu docílit: řečník „si má usmiřovat protivníky, burcovat malátné, a těm, kdo nevědí, oč jde, sdělovat, co mají očekávat“.⁹ Když se pak posluchači vlivem promluvy proměňují, totiž – jak se Augustin vyjadřuje – když se z protivníků stávají oddaní, z malátných pozorní, z nevědomých učenliví, má řečník využívat k poučení vyprávění, k proměně pochybností v jistoty má užívat argumenty s důkazy, pokud má být cílem vybídnout posluchače k horlivosti v konání toho, co se už naučili, je třeba dojmout, což znamená dělat „všechno možné, co dokáže působit na lidskou duši“.¹⁰ Augustin výslovně jmenuje čtyři způsoby, přičemž vždy dvě činnosti jsou ve vzájemném napětí: „zapřísahání i plísňení, pobízení i krocení“.¹¹

Ciceronovo pořadí oddaní–učenliví–pozorní,¹² proměnil Augustin mírně na oddaní–pozorní–učenliví,¹³ což je blízko Quintilianovu blahovolní–pozorní–učenliví,¹⁴ zatímco jinde Quintilianus psal o trojně poučit–dojmout–pobavit (získat náklonnost, tj. oddanost),¹⁵ která by byla srovnatelná s Augustinovou výše uvedenou trojinou poučit–ujistit–dojmout. Chtěl-li ten, kdo mluvil moudře, mluvit také výmluvně, měl hovořit tak, aby posluchači naslouchali a vnímali „s porozuměním, s potěšením, a s ochotou uposlechnout“¹⁶; to má mít řečník na srdci i na mysli, i kdyby hovořil jen jedním ze tří základních řečnických stylů (o nich bude následně v tomto článku pojednáno detailněji). Přestože Augustin znal pořadí postupů ze škol, v nichž se řečnickému umění sám učil, i z těch, na nichž jako učitel řečnictví působil, zcela zjevně podmínka *dobré učit a zlé odnaučit* („bona docere et mala dedocere“)¹⁷ měla být tím

⁴ *Ibid.*, s. 175, pozn. č. 11, srov. *ibid.*, 189 (XII, 29) – odkazuje na CICERO. *Orator* 21, 69.

⁵ *Ibid.*, s. 174.

⁶ AUGUSTINUS, Aurelius. *De doctrina christiana*, IV, 4, 6.

PL 34: <https://www.augustinus.it/latino/dottrina_cristiana/index2.htm>.

⁷ *Ibid.*, IV, 4, 6. PL 34: <https://www.augustinus.it/latino/dottrina_cristiana/index2.htm>.

⁸ AUGUSTINUS, Aurelius. *Křesťanská vzdělanost*, s. 174.

⁹ *Ibid.*, s. 174–175.

¹⁰ *Ibid.*, s. 175.

¹¹ *Ibid.*

¹² CICERO. *De oratore*, 2, 19, 18 – dle AUGUSTINUS, Aurelius. *Křesťanská vzdělanost*, s. 172, pozn. č. 6.

¹³ AUGUSTINUS, Aurelius. *Křesťanská vzdělanost*, s. 175.

¹⁴ QUINTILIANUS. *Institutio oratoria* IV, 1, 5 – dle AUGUSTINUS, Aurelius. *Křesťanská vzdělanost*, s. 172, pozn. č. 6.

Srov. QUINTILIANUS. *Institutio oratoria* IV, 1, 5, dostupné zWWW:

<<http://data.perseus.org/citations/urn:cts:latinLit:phi1002.phi0014.perseus-lat1:1.5>> – jak je zjevné, namísto Quintilianova „blahovolní“ (v latinském originále „benevolum“) stojí u Augustina „oddaní“, což je jediná obměna a je otázka, jak moc je výrazná.

¹⁵ QUINTILIANUS. *Institutio oratoria* XII, 10, 58 – dle AUGUSTINUS, Aurelius. *Křesťanská vzdělanost*, s. 175, pozn. č. 11.

¹⁶ AUGUSTINUS, Aurelius. *Křesťanská vzdělanost*, s. 215–217.

¹⁷ AUGUSTINUS, Aurelius. *De doctrina christiana*, IV, 4, 6.

PL 34: <https://www.augustinus.it/latino/dottrina_cristiana/index2.htm>.

hlavním, co si měl čtenář jeho rad uvědomit – řečnické umění je, jak řečeno v podtitulu čtvrté knihy *De doctrina christiana*, „ve službě pravdy“.¹⁸

Dojímat ani pobavit není dle Augustina nezbytné, ale poučovat je nezbytné, výslovně zdůraznil Augustin.¹⁹ Ve službě pravdy je třeba vyučovat dobrému. Z úkolu sloužit pravdě tedy plyne učit dobrému. Augustin usiluje důrazně o výuku, ne o výzdobu.²⁰ To, aby byl učitel ve službě pravdy a aby se posluchač něčemu dobrému naučil, je pro něho nejdůležitější.²¹ Trojtinu pravda – dobro – krása vnímá Augustin v tomto pořadí důležitosti.

O kráse dosud v tomto textu nebyla zmínka. Jakým způsobem hovoří o kráse řeči Augustin ve spise *De doctrina christiana*, konkrétněji ve čtvrté jeho knize, kde, jak již bylo řečeno, si vytkl cíl věnovat se způsobu, jak vyjádřit objasnění toho podstatného? Jakou roli v onom „jak“ hrála pro Augustina krása? Nejprve v této souvislosti Augustin konstatoval, že někteří řečníci mluví nehezky, jiní pěkně.²² Výmluvným je nazýván ten, kdo byl schopen mluvit pěkně. Pokud však s výmluvností nebyla spojena moudrost, pokud výmluvná řeč dle hlediska Augustina nebyla spojena s žádným užitkem, totiž byla-li řeč sice výmluvná, ale nemoudrá, pak je třeba se takovému řečníkovi vyhýbat. To není dle Augustina nic nového, i jiní, upozorňoval, „uznávali, že moudrost bez výmluvnosti prospívá společnosti málo, ale že výmluvnost bez moudrosti většinou velice škodí a neprospívá nikdy.“²³

Pro řečníka křesťanského pak doporučuje Augustin jako „nanejvýš nezbytné držet se slov Písma“, má-li mluvit moudře, „i když to nedokáže výmluvně“.²⁴ Pro ty, kteří toužili mluvit moudře i výmluvně, přidal Augustin ještě radu: poslouchat a číst řeči těch, kteří se těšili věrohodné pověsti řečníků nejen moudrých, ale i výmluvných. Opět je na prvním místě ale představena moudrost, neboť právě ta přináší užitek, kdežto výmluvnost přináší zalíbení.

Užitečnost

Rozdíl mezi užíváním (užívat, latinsky *uti*) a potěšením (těšit se, latinsky *frui*) je Augustinem popisován častěji. Zřejmě přes M. T. Varrona zde Augustin těžil ze starší, ještě řecké, například stoické tradice, později bude toto rozlišení významné například převzetím Petrem Lombardským v samém začátku jeho *Sententiarum libri*.²⁵ Augustina je možné vidět v tomto ohledu jako v nejširším smyslu také teoretika vědy, totiž pro jeho slova: „Omnis doctrina vel rerum est vel signorum, sed res per signa discuntur.“²⁶ („Veškerá nauka se týká buď věcí nebo znaků, přičemž o věcech získáváme informace pomocí znaků.“)²⁷ Těmito slovy

¹⁸ AUGUSTINUS, Aurelius. *Křesťanská vzdělanost*, s. 171.

¹⁹ *Ibid.*, s. 190–191, srov. AUGUSTINUS, Aurelius. *De doctrina christiana*, XII, 28. PL 34:

<https://www.augustinus.it/latino/dottrina_cristiana/index2.htm> – jde o část XII, 28 – v českém vydání chybí toto označení (po XII, 27 následuje v českém vydání XIII, 29; tj. chybí číslovka 28 před odstavcem začínajícím „Nevědí to ještě...“ na s. 188).

²⁰ AUGUSTINUS, Aurelius. *Křesťanská vzdělanost*, s. 199.

²¹ *Ibid.*, s. 199, 215.

²² *Ibid.*, s. 175.

²³ *Ibid.*, s. 176. (Srov. CICERO. *De inventione*, 1, 1, 16).

²⁴ AUGUSTINUS, Aurelius. *Křesťanská vzdělanost*, s. 176.

²⁵ NECHUTOVÁ, Jana. Vzdělanost a křesťanské učení. In AUGUSTINUS, Aurelius *Křesťanská vzdělanost*, s. 12, 31.

²⁶ AUGUSTINUS, Aurelius. *De doctrina christiana*, XII, 28.

PL 34: I, 2, 2, <https://www.augustinus.it/latino/dottrina_cristiana/index2.htm>.

²⁷ AUGUSTINUS, Aurelius. *Křesťanská vzdělanost*, s. 48.

začíná svůj výklad ve spise *De doctrina christiana*, v němž rozlišuje věci a znaky a následně rozlišuje těšení a užívání (od I, 3, 3).

Pro Augustina je toto rozlišení zásadní, neboť není-li člověk schopen odlišit, čeho má užívat a z čeho se těšit, pak je ohrožena jeho spása. Člověk má tohoto světa užívat, ale potěšení se má týkat věčného. Pokud láska člověka (u Augustina spojena s vůlí, náklonností) zaměňuje časné a věčné, týká se to jeho možnosti dojít blaženosti: „My lidé se musíme pohybovat mezi užíváním a potěšením: chceme-li mít potěšení z těch věcí, jichž se má užívat, narážíme na své dráze na překážky a někdy se dokonce dáváme jiným směrem, a tak jsme ve snaze dosáhnout těch věcí, z nichž se lze těšit, zdržováni, nebo nám v ní láska k nižším věcem přímo brání.“²⁸ Boží Trojice je jediná skutečnost, skutečnost nejvyšší a společná všem, z níž se máme těšit. Stopy Trojice v díle stvoření mohou vést člověka k potěšení, ale pravým zdrojem skutečného potěšení je pouze Boží Trojice.²⁹

Slova jsou znaky v čisté formě, užívají se jen pro označování.³⁰ Znaky slouží k získávání informací o věcech. Ideální řeč slovy (a takovou řeč má tento článek na mysli) je moudrá a provázena výmluvností jako pomocníci.³¹ Domovem moudrosti je dle Augustina srdce moudrého člověka. Jestliže moudrost vychází z tohoto domu a jako nerozlučná pomocnice ji provází výmluvnost, pak taková řeč přináší nejen užitek, ale také požitek, zalíbení. Užitečný druhým může být řečník, který vzdělává moudře a výmluvně, ale přesto si Augustin dokáže představit, že sám takový řečník může žít věrolomně, ničemně. Pak je své duši neužitečný, byť by vzdělal mnohé.³² Skutečný učitel má hledět také na dobrý způsob vlastního života, aby nikdo neodsuzoval pro řečníkův nedobrý život i jeho – třeba moudrou i výmluvnou – řeč.

Řeč může někdy ztratit na kráse („zdobnosti“³³), pokud se to děje kvůli srozumitelnosti, nestává se tím ještě řeč pokleslou. Hlavním kritériem pro výběr slov a způsob řeči má být srozumitelnost, pochopitelnost pro adresáty, kteří mají mluvčímu rozumět. Pokud ten kvůli porozumění někdy mluví méně správně či s menší zdobností, jedná správně: „Žádná řeč přece nemá jiný důvod, než aby tomu, co říkáme, rozuměli lidé, kvůli jejichž porozumění mluvíme. A tak se má ten, kdo vyučuje, vyhnout všem slovům, která nevyučují. Může-li místo nich užít jiné správné výrazy, jakým se dá rozumět, ať si zvolí tuto možnost, ale nemůže-li to udělat – protože takové výrazy buď neexistují, nebo se v současné řeči neužívají – ať třeba užije slov méně správných, jen když lze věc samu správně podat i se jí naučit.“³⁴ Je zjevné, že Augustin, takto promýšlející pravidla správné řeči, má na mysli i na srdci dobro posluchače. Uvědomuje si, jak snadno je možné posluchače znechutit, jak snadno se jim řečník může zprotivit. Aby se to křesťanskému kazateli či řečníkovi nestalo, promýšlí také jednotlivé fáze řeči.

První ze všech ohledů je Augustinovi pravda, tedy jí se má řečník nechat řídit. Dále má pravdu vyjadřovat srozumitelně pro posluchače. Když je tohoto dosaženo, má se usilovat

²⁸ *Ibid.*, s. 49.

²⁹ *Ibid.*, s. 50.

³⁰ *Ibid.*, s. 48.

³¹ *Ibid.*, s. 178.

³² *Ibid.*, s. 217.

³³ *Ibid.*, s. 187.

³⁴ *Ibid.*, s. 188.

o to, aby si pravdu či dobro posluchač „oblíbil a vštípl do srdce“³⁵. Augustin upozorňuje, že k tomu je zapotřebí taktu, jinak může řečník pronášenou věc také znechutit. Jestliže jde o nekultivované a ošklivé přednášení, pak je Augustin přesvědčen, že látku si osvojí jen malé množství posluchačů, totiž ti, kteří jsou nejprůchodnější, ti s nejlepší povahou, kteří ve slovech milují pravdu, nikoli slova sama.³⁶ Jistě i z nemalé zkušenosti bylo Augustinovi také jako řečníkovi patrné – to jest dokázal převést i praxi (PRAXIS) v teorii (THEORIA) –, že posluchač, který rozumí, který již chápe, potřebuje k tomu, aby také podle pochopeného konal, ještě něco více, než zapojit kognitivní oblast.

Augustin byl přesvědčen, že i k tomu může řečník napomoci, a to způsobem, jakým bude hovořit. Zde však již není brán ohled jen na pravdu slov, ale také na dobro lidského života. K dobrému životu nestačí pravdu jen znát, ale také pravdivě, dobře a krásně jednat. Na otázku, jak od teorie dojít k praxi, jak od náhledu pravdivého, dobrého, krásného, také pravdivě, dobře a krásně jednat, odpovídá Augustin oním obrazem domova moudrosti, kterým je srdce. Proto nestačí zasáhnout řečí pouze rozumové schopnosti posluchačů, ale nechce-li řečník znechutit posluchače, má je ctít v jejich lidské celistvosti, nemá oslovovat jen jejich kognitivní schopnosti, ale jde-li skutečně nejen o poznání či pochopení, má vnímat posluchače jako bytosti nejen rozumějící, ale také například jako chtějící, toužící, milující, konající.

Teprve ten, který v druhých lidech vidí víc než jen jeden či více aspektů vhodných k tomu či onomu, ale který na druhé lidi hledí jako bytostné celky, se často stává tím, na koho je vzpomínáno jako na učitele, vychovatele, na toho, který nás oslovil, který nás viděl jako osobnosti, přestože jsme byli neznalí, chybní, nechápaví. Augustin se také v tomto ohledu učil u toho, který toto umění uměl a umí dokonale. Chápal mnohé, ale podle svých vlastních slov veskrze (to jest celou svou bytostí, bytostně) vnímal, jak málo znamená pouhá znalost. Pouhá znalost nedokáže upokojit toužící srdce. Augustin i jako učitel či vychovatel řečníků, a to i křesťanských řečníků, vnímal jako pravdivá biblická slova, v nichž je pouze Bůh označován jako učitel hodný toho jména či titulu beze zbytku (srov. *Mt* 23, 8, srov. *J* 13, 13–14).

Pravdivost

Proto byl Augustin přesvědčen, že vidět nitro slov Písma „zrakem svého nitra“³⁷ nelze jinak než skrze Ducha, pouze v něm je možné znát pravdu (*IK* 12, 3; srov. *IK* 13, 6). Augustin si ale uvědomoval, že existuje nemalé nebezpečí, které nazývá různě, například zhoubná sladkost,³⁸ nemoudrá výmluvnost.³⁹ Nechá-li se člověk strhnout těmito, nenahlíží či nepoznává (γινώσκω) pravdu, není osvobozen (ἐλευθερώω) pravdou (srov. *J* 8, 32), ani se společně neraduje (συγχαίρω) z pravdy (srov. *IK* 13, 6).

Augustin však je proto velmi opatrný v předávání jádra. Na jedné straně si uvědomuje, že je velké množství pramenů, kde je možné čerpat nejen moudrost, ale i výmluvnost –

³⁵ *Ibid.*, s. 189.

³⁶ *Ibid.*

³⁷ *Ibid.*, s. 176.

³⁸ *Ibid.*

³⁹ *Ibid.*, s. 175, 219.

dokonce konstatuje: „...je tomu tak, že se k jejich četbě nedostává času.“⁴⁰ Na straně druhé je přesvědčen, že předtím, než může být řečena pravda, je třeba žádat zřeknutí se lži, nepravdy. Jde-li totiž vskutku o nitro, pak v něm nemůže být dvou pánů, ale má-li být lidské nitro schopné nahlížet nitro Pravdy, pak je nutné plné, celkové přivrácení se k pravdě. Služba pravdě má být službou celého člověka, který slouží celým srdcem – celý domov podřizuje této službě. S tím Augustin pojil také zřeknutí se toho, co touto pravdou není. Proto žádal Augustin také například na Felikovi, aby dokonce nejen ústy, ale také písemně proklel Manichejce za rouhání, ale měl to učinit pouze ve svobodné vůli, upřímně.⁴¹ Že a jak je složité takové upřímné, niterné zřikání se toho, co dříve bylo považováno za pravdu a za dobro, okusil nejen Felix, ale také Augustin na vlastní kůži.⁴²

A snad právě proto, mohl být také v tomto ohledu Augustin vnímán jako ten, který může pomoci; byl pro hledající autoritou, k níž se obraceli o pomoc. Protože zakusil sám, co odvrácení od bludů znamená, byl Augustin tím, který takto hledajícím nabízel pomocnou ruku, jako vychovatel, průvodce, který ví, že sám není původcem pravdy ani původcem dobra, ale že skutečným původcem pravdy i dobra nemůže být žádný člověk. S tímto vědomím nabízel Augustin například Felikovi pomoc a provázel jej v jeho hledání, přičemž si uvědomoval, že nestačí jen rozumové poznání pravdy, je třeba se také výslovně zřici lži a skrze osobní dialog nabízel také společenství, bez něhož je těžko představitelné a možné naplňování poslání, které vyplývá z přijetí služby pravdě.

Skutečný učitel a řečník má nikoli sloužit slovům, ale má být schopen slova užívat tak, aby vyjádřil pravdu, nejde o moudrost slov, ale „o to, aby se pravda ukázala, aby v ní lidé našli zalíbení, aby si lidi získala: vždyť ani láska, která je cílem vyučování a plností zákona, nemůže být správná, není-li předmět milování pravý, ale nepravdivý“.⁴³

Tři stylistické roviny, tři formy

Augustin představuje ve čtvrté knize spisu *De doctrina christiana* tři řečnické styly: prostý, vyvážený a vznešený. Aby čtenář jeho díla dobře pochopil rozdíly mezi jednotlivými stylistickými rovinami, jsou zde uvedeny také konkrétní příklady. Augustinovi zřejmě záleželo na tom, aby čtenář pochopil, že dobrý řečník ovládá všechny formy, proto ukazuje na příkladech různých textů apoštola Pavla, kde lze u něho nalézt styl prostý, kde vyvážený a kde vznešený. Dále ukazuje tyto formy v textech Cypriána a Ambrože. Také poukazem na biblické texty, v nichž lze nalézt všechny stylistické roviny, byl tento Augustinův spis význačný také v dějinách, neboť do té doby se na biblické texty nenahlíželo jako na srovnatelné s texty význačných řečníků.⁴⁴

Obsah, na němž Augustin vysvětluje styly Cypriána a Ambrože, se týká ženské snahy o kráslení (nanášením barev na tvář, kosmetikou, líčením, barvením vlasů). Augustin připomíná například Ambrožovu řeč, v níž je jako bláznovství označena snaha dávat přednost obrázku před přirozeností, přirozeným vzhledem. Krásná je tedy přirozenost. Přirozené,

⁴⁰ *Ibid.*, s. 177.

⁴¹ AUGUSTINUS, Aurelius, Proti Felikovi. In TÝŽ. *Aurelius Augustinus: Říman, člověk, světec*. Praha: Vyšehrad, 2000, s. 122–123.

⁴² AUGUSTINUS, Aurelius. *Vyznání*. Praha: Kalich, 1990, s. 207–209.

⁴³ AUGUSTINUS, Aurelius. *Křesťanská vzdělanost*, s. 219.

⁴⁴ NECHUTOVÁ, Jana. *Vzdělanost a křesťanské učení*, s. 26.

příroda, natura, FYSIS, bytí, původ – to je to, co Augustin (ale i Cyprián a Ambrož)⁴⁵ pojí s krásou. Snažit se měnit přirozenost, zasahovat do přirozenosti například líčením tváře, je považováno za klam, lež, přetvářku, možná způsobenou strachem ukázat skutečnost takovou, jaká je. I když žena není hezká, nemá předstírat, že je půvabná, protože tím druhé uvádí v omyl porušováním přirozenosti.⁴⁶

Jestliže je základem nějakého vztahu mezi lidmi lež, pak takový vztah není upřímný, pravdivý. Co je přirozenost, a co již nepřirozenost, co je upřímnost a co klam, zjevně mnozí vnímají dnes odlišně, než tomu bylo u Cypriána, Ambrože či Augustina. Dnes nejen malování tváře, které lze smýt, ale i barvení kůže, které je trvalé, je vnímáno čím dále více jako běžná záležitost, která se nijak netýká toho, zda žijeme pravdivě.

Záměrem Cypriánova či Ambrožova textu bylo nejen vysvětlit, že líčení tváře či barvení vlasů znamená klam, falšování pravdy, uvádění druhých v omyl, což narušuje veškeré lidské vztahy, ale také ženy od takové praxe odvrátit. Pro Cypriána, Ambrože i Augustina šlo při malování tváře či barvení vlasů o důležitou, závažnou činnost, při níž ženy porušují přirozenost. Aby k tomu nedocházelo, bylo podle Augustina zapotřebí odvrátit ženy od falšování vlastní tváře a podnítit je k cudnosti a bázni.⁴⁷ Zde tedy bylo vhodné užít řečnický styl vznešený, aby se takového účinku dosáhlo.

Řečnický styl prostý neboli skromný (*submisse, genus humile*), měl být užíván za účelem poučení, porozumění. Ve světských záležitostech se tak mluvilo o malých věcech, ale Augustin upozorňuje, že v řeči křesťanského řečníka je každá záležitost velká, důležitá, neboť vše se týká spásy. Přesto stále platí, upozorňuje Augustin, že za účelem vyučování má být užíváno řeči skromné. Specifickým nástrojem skromného stylu jmenuje Augustin ostrovtip.⁴⁸ Prostá dikce skromného stylu se užívá všude tam, kde je třeba přijít věci na kloub. Výslovně zmiňuje Augustin skromný styl řeči tam, kde se zkoumají ty nejobtížnější problémy a vynalézavě se objasňují, když se vynášejí na světlo nejbystřejší řešení.⁴⁹ Tehdy posluchač vnímá naprosto prokázanou, naprosto obhájenou a naprosto nepřemoženou pravdu.⁵⁰

Za účelem zábavy, potěšení ducha měl řečník užívat řeč vyváženou, kterou Cicero nazýval také „střední“ (užívalo se zde latinských výrazů *modicum* či *modicus, moderatum, mixtum* či *mixtus, medium* či *medius*,⁵¹ ale také *mediocris*, či *temperatus*⁵²), v překladu Augustinova textu je někdy užito výrazu „střízlivý“⁵³ – tento výraz však je zároveň užíván pro překlad latinského výrazu „subtile“⁵⁴ – skromný, prostý, jímž je označován u Cicerona či Quintiliana styl první. Křesťanský řečník má užívat vyváženou řeč tehdy, jde-li o hanu nebo chválu. Jde přitom o nádhernou, skvoucí, půvabnou řeč.⁵⁵

⁴⁵ AUGUSTINUS, Aurelius. *Křesťanská vzdělanost*, s. 209–211. Srov. AUGUSTIN. *De civitate Dei*, XI, 25.

Srov. AUGUSTINUS, Aurelius. *O boží obci knih XXII*. Praha: Karolinum, 2007, s. 378 (CD 11, 25).

⁴⁶ AUGUSTINUS, Aurelius. *Křesťanská vzdělanost*, s. 210.

⁴⁷ *Ibid.*, s. 211.

⁴⁸ *Ibid.*, s. 212.

⁴⁹ *Ibid.*, s. 216.

⁵⁰ *Ibid.*

⁵¹ *Ibid.*, s. 196, pozn. č. 72.

⁵² *Ibid.*, s. 199, pozn. č. 81.

⁵³ *Ibid.*

⁵⁴ *Ibid.*, s. 196, pozn. č. 72.

⁵⁵ *Ibid.*, s. 199, pozn. č. 81.

Šlo-li světskému řečníkovi o velké věci, jestliže bylo účelem získání posluchačů, měl být řečník schopen užívat řeči vznešené. Křesťanský řečník má mluvit ve vznešeném stylu, chce-li „přimět vzdorné srdce ke změně smýšlení“⁵⁶ (v latinském originále není řeč o srdci, ale o duši či mysli: „si aversus inde animus ut convertatur impellitur“⁵⁷). Mají-li se tedy lidé odvrátit od zla a přiklonit k dobru, je třeba užít v řeči vznešený styl, neboť nejde jen o poučení, ani jen o hanu či chválu, ale jde o nápravu, které má být dosaženo; jde o to získat posluchače k činu.

Řečnický styl, který je u Augustina nejčastěji spojován s pojmem krásy (*pulchrum*) je styl vyvážený. Jak již bylo uvedeno, cílem vyváženého stylu je potěšení. Ale k tomuto cíli, totiž řečnit pro potěchu, nemá řečník sahat samoúčelně. Dle Augustina se má vyváženým stylem hovořit „pouze kvůli tomu, aby věci, o nichž se mluví užitečně a důstojně [tedy prostým a vznešeným stylem]..., získaly rychleji souhlas publika a trvaleji si jej udržely právě prostřednictvím příjemného prožitku z řečnickova projevu“.⁵⁸ Ve vyváženém stylu jde nejčastěji o krásné slovní figury, zatímco pro styl vznešený jsou typické figury myšlenkové (například užívání metafor),⁵⁹ ale především se vznešený styl od vyváženého liší „naléhavostí vášnivých citů“.⁶⁰ Šlo také o způsob přednesu, neboť i když text nebyl ozdoben nějakými zvláštními metaforami, ale obsahoval citově silnou látku (například projevy strachu, vášně, lásky, silného přátelství), bylo třeba jej pronášet vznešeně, s pathosem, který má schopnost dojímat, získávat posluchače, vést k nápravě, překonávat zatvrzelost, či roznítit k dobrému rozhodnutí.

Všechny tři základní řečnické styly se mají všude tam, kde to má smysl, střídat. Zatímco skromný styl lze poslouchat déle než styl vznešený, který působí naléhavě, intenzivně na vzrušení mysli, ducha či srdce („animus“⁶¹), nelze u jednoho stylu zůstat příliš dlouho, neboť to způsobuje zvlažnění vnímavosti posluchačů. Aby tito byli stále otevření, pozorní, vnímaví vůči řečníkovi, doporučuje Augustin ozvláštňovat řeč vsouváním různých stylistických rovin a přirovnává pak takový proud řeči k mořskému příboji, který se také vrhá kupředu proměnlivě.⁶²

Pokud by měl být uveden obecně jeden cíl či úkol řečnictví, pak je jím, dle Augustina i Cicerona, aby řeč posluchače přesvědčila. Přestože může řečník hovořit přesvědčivě, nemusí vždy přesvědčit. Potom cíl jeho činnosti nebyl dosažen. Skromným stylem řečník přesvědčuje o pravdě – totiž že to, o čem mluví, je pravda. Vznešeným stylem přesvědčuje řečník o tom, že je třeba činit to, co se již ukázalo jako, co se „má činit, ale zatím se nečiní“⁶³. Augustin výslovně kladl otázku, zda je zapotřebí přesvědčovat někoho o tom, že řečník „mluví pěkně a ozdobně“, tedy, jak mnoho je zapotřebí přesvědčovat o kráse slov, druhým, vyváženým stylem.⁶⁴ Byl přesvědčen, že křesťanský řečník má cíl vyváženého stylu postavit do služeb

⁵⁶ *Ibid.*, s. 198.

⁵⁷ AUGUSTINUS, Aurelius. *De doctrina christiana*, IV, 19, 38.

PL 34: <https://www.augustinus.it/latino/dottrina_cristiana/index2.htm>.

⁵⁸ AUGUSTINUS, Aurelius. *Křesťanská vzdělanost*, s. 214.

⁵⁹ *Ibid.*, s. 201.

⁶⁰ *Ibid.*, s. 203.

⁶¹ AUGUSTINUS, Aurelius. *De doctrina christiana*, IV, 22, 51.

PL 34: <https://www.augustinus.it/latino/dottrina_cristiana/index2.htm>.

⁶² AUGUSTINUS, Aurelius. *Křesťanská vzdělanost*, s. 211–212.

⁶³ *Ibid.*, s. 215.

⁶⁴ *Ibid.*

toho, oč jde ve stylu vznešeném: „...totiž aby posluchači pojali lásku k dobrému životu a začali se vyhýbat špatnému.“⁶⁵

Jednota v rozmanitosti

Když Augustin promýšlel tajemství Trojice, byl si vědom své lidské nedostačivosti vůči hloubce tohoto tajemství. Přesto nabídl slovní vyjádření, kterými sice beze zbytku nemůže být tajemství zcela odhaleno tak, že by přestávalo být tajemstvím, ale kterými může být hledající směřován k pravdivému vnímání, nebo naopak varován před nesprávným pojetím. Tajemství Trojice se Augustin věnoval samozřejmě ve svých spisech mnohokrát, pro účely tohoto článku se soustředím na ta místa, kde jsou alespoň dva aspekty z trojiny hodnot dobro–pravda–krása přítomné. Konkrétně jde o spis *De civitate dei*, O boží obci, zejména o části v osmé a v jedenácté knize. Augustin zde sám sebe vidí v linii předcházejících myslitelů, kterým bylo dáno nahlédnout Boha jako původce všech přirozeností, jako toho, kdo daruje poznání a vnuká lásku, skrze kterou je možné žít dobře a blaženě.⁶⁶

Bůh Otec, kterého Augustin jmenuje také původcem bytí, se zrcadlí především ve všech prvních částech Augustinem jmenovaných trojin, Bůh Syn, jako nestvořená rodící se pravda, se zrcadlí především ve všech druhých částech trojin, Bůh Duch svatý, vycházející, v lásce se darující dobro, se pak zrcadlí především ve všech třetích částech trojin, které zaznívají ve 25. části jedenácté knihy *O boží obci*,⁶⁷ jimiž Augustin připravuje čtenáře na následující, slavnou část 26. Konkrétně jde z celkem dvanácti Augustinem jmenovaných trojin pro účely tohoto článku zejména o následujících 8 trojin: přirozenost–poznání–láska, přirozenost–moudrost–láska, příroda–pravda–dobro, přirozenost–vzdělání–užitek, povaha–znalost–požitek, naturální–racionální–morální, plazení–učení–dobro, bytí–poznání–blaženost. Jistěže se v této rozmanitosti slov má ukazovat jednota trojičního Boha.

V tomto článku se však nesoustředíme na Augustinovo trojiční učení, ale na Augustinovu výchovu k dobru, pravdě a kráse. Jak „dobro“, tak „pravda“ se výslovně v těchto trojinách jmenují. Přestože zde nenacházíme výslovně termín „krása“, jistě bychom termíny „požitek“ a „blaženost“ mohli spatřovat v blízkém sémantickém poli pojmu „krása“ v Augustinových spisech (srov. „Hinc sua sorte quisque gaudebit, quia ita esse pulchrum erit et sibi et universo corpori.“)⁶⁸

Krásné je vnímáno jako jednota pravdivého a dobrého, která je v trojičním Bohu vždy, u stvoření však pouze natolik, nakolik následuje svého Stvořitele. Podle Hanse Urs von Balthasara krása „se odehrává jen jako neuchopitelný třpyt souhvězdí pravdy a dobra a jejich nedělitelné vzájemnosti“.⁶⁹ Ačkoli ne vždy je analyzováno Augustinovo dílo v souvislosti

⁶⁵ *Ibid.*, s. 215.

⁶⁶ AUGUSTINUS, Aurelius. *De civitate Dei*, XI, 25. Srov. AUGUSTINUS, Aurelius. *O boží obci*, s. 378 (CD 11, 25).

⁶⁷ AUGUSTINUS, Aurelius. *O boží obci*, s. 378 (CD 11, 25).

⁶⁸ *Sancti Aurelii Augustini Hipponensis Episcopi Opera Omnia*, (Paříž, 1842), s. 695 (VI, 994). Srov. *ibid.*, s. 108: „De fonte Christi consecrata in sanguine tota pulchra ascendit anima. VI, 689.“; 340: „Homini interioris pulchritudo, justitia et virtus. II, 462.“; s. 601: „Senectutis et pulchritudinis desideria sibi invicem concordare non possunt. III, 1617.“

⁶⁹ BALTHASAR von, Hans Urs. *Herrlichkeit: eine theologische Ästhetik* (Band I. Schau der Gestalt. Einsiedeln: Johannes Verlag, 1988), s. 16: „Schönheit ist das letzte, woran der denkende Verstand sich wagen kann, weil es nur als unfassbarer Glanz das Doppelgestirn des Wahren und Guten und sein unauflösbares Zueinander

s transcendentáliemi, později učitel Bonaventury, Alexandr z Hales uvedl v díle *Summa theologica* krásu do souvislosti s formou věci (*causa formalis*) a se skutečností, že v poznávajícím subjektu je krásu schopna vzbudit požitek. Pozornější promýšlení Augustinova díla je však schopné odhalit tyto skutečnosti i ve čtvrté knize *De doctrina christiana*, na jejíž analýzu se zaměřujeme právě v tomto článku. Augustin v části VII, 18⁷⁰ hovoří o kráse textu proroka Amose, z hlediska krásy posuzuje dokonce vícero možností řeči, ale výslovně upozorňuje na krásnější (*pulchrius*) a elegantní (v Augustinově originále: *decentissime*) styl biblického textu.⁷¹

Dále Augustin hovoří o kráse v jedné ze závěrečných částí celého spisu, ve vrcholné části o životě křesťanského řečníka, kazatele, učitele: „Člověk, který má krásné tělo a ohavnou duši, je ubožejší, než kdyby měl ohavné i tělo; a zrovna tak jsou větší chudáci lidé, kteří pronášejí nepravdy výmluvně, než kdyby je pronášeli ohavně.“⁷² Krásné je skutečně krásné, je-li pravdivé i dobré, ale pokud je krásu nepravdivá, totiž nepřirozená, klamná, falešná, ne-jsoucí, pak není ani v žádném ohledu dobré takovou pseudokrásu pěstovat či se o ni snažit, nemůže přinést skutečný užitek ani požitek. Naopak, pokud jde o sepětí pravdy a dobra, pak je takové sepětí krásné, užitečné i v posledku potěšující, neboť plně je spojení pravdy a dobra pro Augustina uskutečněno v Bohu.

Augustin výslovně upozorňuje na to, že již nejstarší filosofové mohli správně postřehnout, že všechno úsilí se pohybuje v mezích tří velkých obecných otázek, totiž v mezích zkoumání přírody, zkoumání pravdy a zkoumání dobra.⁷³ Proto se i jim odhalovali trojiny bytostné vztaženosti, nazývané Augustinem například příroda–pravda–dobro, přirozenost–vzdělání–užitek, povaha–znalost–požitek, bytí–poznání–blaženost, neboť se jim ukazovala provázanost trojjedinné oblasti naturální–racionální–morální,⁷⁴ ale i paměti (*memoria*)–nahlédnutí (*intelligentia*)–vůle (*voluntas*),⁷⁵ ve kterých se jako v zrcadle či hádance odhaluje Otec–Syn–Duch svatý, „který svrchovaně jest, který je svrchovaně moudrý, který je svrchovaně dobrý“ zanechává ve stvoření „jakési jeho stopy, někde více, někde méně otisknuté“.⁷⁶

Můžeme nahlédnout, jak některé trojiny Augustinem užívané v *De civitate dei* (XI, 25) je možné provázat s výchovou k základním hodnotám, jakými jsou pravda, dobro, krásu.

umspielt...“ Citováno dle: ULRICH, Tomáš. *Pulchrum, bonum, verum v díle Hanse Urse von Balthasara*.

Disertační práce. Brno: Masarykova univerzita, 2017, dostupné z WWW:

<<https://is.muni.cz/th/iswnx/aNOVDIS.pdf>>, s. 25. Autor celkově k pojetí krásy v kontextu transcendentálií konstatuje: „Krásu byla vnímána buď jako způsob dobra (podle Řeků), nebo byla podřízena tomu, co je pravdivé, neboť souvisí s formou a tvarem.“ (*Ibid.*, s. 69.)

⁷⁰ Tímto způsobem (VII, 18) je místo označováno v českém předkladu, v latinském textu jde o část IV, 7, 18 (římské číslice zde označují pouze knihy, zatímco v českém předkladu je jich užíváno k označení hlav v jednotlivých knihách).

⁷¹ AUGUSTINUS, Aurelius. *Křesťanská vzdělanost*, s. 184–185, srov. WWW:

<https://www.augustinus.it/latino/dottrina_cristiana/index2.htm> – jde o část VII, 18.

⁷² AUGUSTINUS, Aurelius. *Křesťanská vzdělanost*, s. 219.

⁷³ AUGUSTINUS, Aurelius. *De civitate Dei*, XI, 25. Srov. AUGUSTINUS, Aurelius. *O boží obci knih XXII*, s. 378 (CD 11, 25).

⁷⁴ *Ibid.*

⁷⁵ AUGUSTINUS, Aurelius. *De Trinitate* XV: <<https://www.augustinus.it/latino/trinita/index2.htm>>. Srov. KARFÍKOVÁ, Lenka. *Studie z patristiky a scholastiky*. Praha: OIKOYMENH, 1997, s. 84–89.

⁷⁶ AUGUSTINUS, Aurelius. *De civitate Dei*, XI, 28. Srov. AUGUSTINUS, Aurelius. *O boží obci knih XXII*, s. 382 (CD 11,28).

Augustin však věděl o lidské slabosti; věděl, jak lidská přirozenost (povaha)⁷⁷ je porušována, proto o kráse, která je pro něho u Boha v plnosti, neporušená, hovořil jen výjimečně, neboť chápal, že skutečné potěšení z krásy v plnosti není možné dosáhnout zde a nyní a chtěl zřejmě pobízet všechny, aby neustávali v hledání a zkoumání „těch věcí, z nich se lze těšit“.⁷⁸ Pokud se oněch stop užívá jako stupňů, po nichž člověk postupuje až k poznání, potěšení a následování Pravdy, odhalují se tak řádně možnosti, které mohou dojít plného uskutečnění jen v Pravdě. Tam, kde by toto vědomí dosavadní částečnosti našeho poznání, potěšení, následování chybělo, tam by jak všechny trojiny, které se ukázaly myslitelům před Augustinem, jemu samému, i všem po něm, tak tři stylistické roviny řečníků nebyly užívány náležitě a nevedly by, jak byl přesvědčen Augustin, ke skutečnému, pravému potěšení.

Závěr

Augustin vedl vychovatele, řečníky či učitele k tomu, aby zůstávali ve své službě především věrní pravdě, aby usilovali o dobro, tím se stanou jejich životy i krásnými, přinášejícími užitek. Skromný, vyvážený i vznešený řečnický styl, v nichž se užívají patřičná, efektní i vášnivá slova, která mají směřovat k životu pravdivému, krásnému i dobrému, mohli být také nahlédnuty, poznány i milovány řečníky, kteří nepatřili ke křesťanské tradici. Učitel či vychovatel měl vést sebe i jemu svěřené k životu v pravdě, dobru a kráse nikoli proto, že to odpovídá té či oné metodické škole, ale protože může v hodnotách jako pravda, dobro a krása nahlédnout podmínky skutečného bytí, základy veškerého jsoucná. Pravdivost, moudrost, výmluvnost, užitečnost a rozmanitost byly ukázány a popsány v tomto článku jako význačné hodnoty, jimž Augustin věnoval pozornost ve svém spise *De doctrina christiana*, jehož poslední kniha byla v kontextu výchovy k dobru, pravdě a kráse v tomto článku analyzována, aby se ukázaly vychovatelům a učitelům možnosti inspirace pro jejich službu.

⁷⁷ Srov. též další první členy uvedených trojin v *De civitate Dei* XI, 25.

⁷⁸ AUGUSTINUS, Aurelius. *Křesťanská vzdělanost*, 49.

SEZNAM LITERATURY

AUGUSTINUS, Aurelius. *De Doctrina Christiana libri quatuor*. In *S. Aurelii Augustini OPERA OMNIA – editio latina*. PL 34. Dostupné z WWW: <https://www.augustinus.it/latino/dottrina_cristiana/index2.htm>.

AUGUSTINUS, Aurelius. *De Trinitate libri quindecim*. (PL 42). Dostupné z WWW: <<https://www.augustinus.it/latino/trinita/index.htm>>.

AUGUSTINUS, Aurelius. *Aurelius Augustinus: Říman, člověk, světec*. Praha: Vyšehrad, 2000. ISBN 80-7021-266-7.

AUGUSTINUS, Aurelius. *De civitate Dei*. (PL 41). Dostupné z WWW: <<https://www.augustinus.it/latino/cdd/index.htm>>.

AUGUSTINUS, Aurelius. *Křesťanská vzdělanost: De doctrina christiana*. Praha: Vyšehrad, 2004. ISBN 80-7021-740-5.

AUGUSTINUS, Aurelius. *O boží obci knih XXII*. Praha: Karolinum, 2007. ISBN 978-80-246-1284-3.

AUGUSTINUS, Aurelius. *Vyznání*. Praha: Kalich, 1990. ISBN 80-7017-027-1.

KARFÍKOVÁ, Lenka. *Studie z patristiky a scholastiky*. Praha: OIKOYMENH, 1997. ISBN 80-86005-32-1.

NECHUTOVÁ, Jana. *Vzdělanost a křesťanské učení*. In AUGUSTIN. *Křesťanská vzdělanost: De doctrina christiana*. Praha: Vyšehrad, 2004, 11–37. ISBN 80-7021-740-5.

QUINTILIANUS. *Institutio oratoria*. In *Quintilian. With an English Translation*. Cambridge: Cambridge, Mass., Harvard University Press; London: William Heinemann, 1921. Dostupné z WWW: <<http://data.perseus.org/texts/urn:cts:latinLit:phi1002.phi0014.perseus-lat1>>.

S. Aurelii Augustini OPERA OMNIA – editio latina. PL 32–45. Dostupné z WWW: <<https://www.augustinus.it/latino/index.htm>>.

ULRICH, Tomáš. *Pulchrum, bonum, verum v díle Hanse Urse von Balthasara*. Disertační práce. Brno: Masarykova univerzita, 2017. Dostupné z WWW: <<https://is.muni.cz/th/iswnx/aNOVDIS.pdf>>.

(*PhDr. Bc. Zuzana Svobodová, Ph.D.* vyučuje na Teologické fakultě Jihočeské Univerzity v Českých Budějovicích, na 3. lékařské fakultě a Husitské teologické fakultě Univerzity Karlovy, na Katedře teologie a filosofie Jaboku – Vyšší odborné školy sociálně pedagogické a teologické a pracuje také jako katecheta. Zabývá se filosofií výchovy, etikou, dějinami vzdělávání a zkoumá vztahy náboženské a kulturní vzdělanosti.)